

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Joannis Bonae, Eminentissimi S. R. E. Titulo S. Bernardi
Ad Thermas Cardinalis Presbyteri Opera Quotquot
hactenùs separatim edita fuerê Omnia**

Bona, Giovanni

Antverpiae, 1677

Cap. XX. Ablutio & gratiarum actio post Communionem. Orationes pro his
qui communicarunt. Oratio super populum. Dimissio astantium dicente
Diacono Ite Missa est. Cur haec dimissio certis diebus ...

urn:nbn:de:hbz:466:1-10805

Alexii Comneni habitæ ad quintam Monachorum quæstionem: quem ritum etiam à Latinis servatum legimus. Græci tamen recentiores, cum peregrè profiscuntur, Antidoron sive eulogiam secum deferre consueverunt, tanquam alexiterium in tempestatibus & periculis, ut scribit Goar in notis ad Euchologium pag. 155. Monachos item Cluniacenses eulogias in refectorio comedisse, antiquæ eorum consuetudines testantur apud Lucam Dacherium to. 4. spicilegii lib. 2. cap. 30. his verbis: *Privatis diebus hostiæ non consecratæ portantur in Refectorio, ut his qui eo die non communicaverunt, per manus sacerdotis distribuuntur.* Et infra lib. 3. cap. 12. Officium sacristæ describentes, inter cætera ab eo agenda hoc recensent: *Portat pyxidem cum hostiis non consecratis in Refectorium, de quibus singuli prælibant, qui noluerunt, aut non potuerunt communicare.* Apud Christophorum Brouverum Antiquit. Fuldensium lib. 3. cap. 12. extat libellus supplex Monachorum, quo inter cætera petunt, ut communionem fracti panis ante cibum quotidie sumere non respuatur, secundum exempla præcedentium Patrum. Et in Aquisgranensi concilio c. 68. decernitur, ut eulogiæ fratribus à presbyteris in Refectorio dentur, his nimirum, qui non communicaverant. Hæc enim, ut diximus, potissima causa fuit institutionis eulogiarum, ut vices agerent Eucharistiæ, & communioni succederent, quæ olim frequentior erat. Nihilominus successu temporis his etiam datæ sunt, qui Eucharistiâ refecti fuerant. Codinus lib. de officiis aulæ Constantinopol. cap. 17. Imperatoris coronationem describens, „ Postquam, inquit, divinorum „ mysteriorum particeps effectus est, impositâ „ rursus capiti coronâ, egreditur ex tabernaculo, „ finitæque Liturgiâ & pane sanctificato, „ quod antidoron nominamus, populo distributo, de quo postquam & ipse participavit, & „ benedictionem à Patriarcha, cæterisque præsentibus Episcopis accepit, eorumque manus „ deosculatus est, ascendit ad locum Catechumenorum. Idem asserit Cantacuzenus lib. 1. hist. cap. 41. Permansit hujus ritus vestigium aliquod in quibusdam provinciis, in quibus panis die festo benedicitur, & in frustra divisus astantibus post Missam, etiamsi communionem perceperint, distribuitur in signum fraternæ communionis & charitatis. Ab hac verò publica & solemnium eulogiarum distributione aliæ privatæ exortæ sunt inter ecclesiasticos & religiosos, qui, ut supra ostensum est Lib. I. Cap. XXIII. panes sibi

invicem mittebant velut symbolum religiosæ fraternitatis. Atque hinc factum puto, ut nomen eulogiarum, ad cujuscunque generis munuscula translatum sit, loquendi formula ab Hebræis deducta, qui munus benedictionem appellant, ut 1. Reg. cap. 25. *Accipe benedictionem, quam attulit ancilla tua:* ubi in textu hebraico est *Beracab*, in græco *eulogia*, quæ voces idem significant. Sic Eulogias accipit S. Benedictus, cum cap. 54. suæ regulæ Monachis prohibet, ne absque licentia sui Abbatis sibi invicem eulogias mittant. Sic Marculus lib. 2. Formularum, exhibens formulam, qua Episcopus alteri Episcopo in Resurrectione Domini eulogias mittit. Sic Magister in regula cap. 76. modum præscribens, quo debent suscipi eulogiæ missæ ad monasterium à summo Pontifice, sive à Sacerdotibus. Sic alii scriptores passim, quos prætermitto; nam de eulogiis hoc sensu acceptis, non est hic locus differendi. Multa congerit de his Gretserus lib. 2. de benedictionibus.

CAPUT XX.

Ablutio & gratiarum actio post communionem. Orationes pro his qui communicaverunt. Oratio super populum. Dimissio astantium dicente Diacono, Ite Missa est. Cur hæc dimissio certis diebus omittatur. Consummatio Missæ & populi benedictio. Ejus origo & ritus diversi. Evangelium post Missam. Usus ipsius recentior. Recessus Sacerdotis ab altari. Hymnus trium puerorum. Sacrarum vestium depositio. Finis Libri.

I. **D**utius in disquisitione communionis immorati sumus, ita exigentibus præcis Ecclesiæ institutis, jam ad finem divini sacrificii accedendum est. Postquam omnes communicaverunt, ait Micrologus cap. 23. dicit sacerdos: *Quod ore sursum Domine, purâ mente capiamus, & de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Hanc orationem secretò recitandam plerique codices M. SS. insinuant. Alterâ quæ nunc dicitur, cum digiti & calix abluuntur, videlicet: *Corpus tuum Domine quod sumpsi, &c.* carent veteres libri, nec eam reperi nisi in Missa edita ab Illyrico. Lotionis manuum post communionem mentio fit in ordine Romano, sed

non ablutionis, quæ nunc sumitur à sacerdote: tantummodo monet, ut Diaconus cautè procuraret, ne quid in calice aut patena sanguinis vel Corporis Christi remaneat. Ritus Missæ à Joanne Episcopo Abrincacensi descriptus apud Menardum post communionem sacerdotis & aliorum, ait: „Particulam quæ in calice remanet, sit sacerdosumat, & post Diacono calicem ad mundandum & sumendum quod remansit porrigat, qui in sinistrum cornu altaris calicem cum patena deferat, ubi partem sibi accipiat, & partem subdiacono tribuat. Post mandato utroque utrique participant. Acolythus verò alterum calicem sacerdoti ad mundandos digitos deferat. Sed quid fieret de ablutione non dicit: puto autem projectam in sacrarium, nam in antiquis Ecclesiis præsertim monachorum, singula altaria à parte Epistolæ, parvam habent piscinam in hunc usum paratam. In libro Usuum ordinis Cisterciensis cap. 53. hic modus ablutionis præscribitur. „Si quid residuum fuerit de sanguine, bibat illud Diaconus cum calice, postquam fistulam reddiderit subdiacono. Quam fistulam antequam reddat, in quantum potuerit, ab utraque parte sugendo à sanguine Domini evacuet, subdiaconus verò tenens fistulam contra faciem suam in transverso, eat ad sacerdotem per retrò altare ministrare vinum in calice. Qui recepto calice respergat digitos suos in ipso, quem ponens super altare eat ad piscinam, nam abluere in ipsa digitos aqua. Quibus terhis redeat ad altare sumere vinum quod dimisit in calice. Quo sumpto iterum aspergat calicem vino. Quo hausto, ponat illum non reclinatum super altare juxta patenam. Eadem ferè leguntur in aliis Ritualibus monachorum post annum millesimum scriptis. Nihil autem antiquius occurrit, nisi quod semper summa diligentia ministri altaris curarunt, ne quæ reliquæ sacramenti, ut superius diximus, peracta synaxi remanerent, iis particulis exceptis, quæ pro communicandis infirmis conservabantur.

Diaconus verò ex præscripto Ordinis Romani, videns omnes communicasse, faciebat signum crucis in fronte, ut Prior scholæ cantorum ex eo intelligeret, quando deberet post antiphonam, quæ communicatio vocatur, gloriam S. Trinitati psallere & versum repetere. Olim enim post ipsam communionem psalmus, & Diacono innuente versiculus *Gloria Patri* cantari solebant, cum antiphonæ repetitione. Tum surgens Pontifex è sede sua, & veniens ad altare, dabat ora-

tionem ad complendum. Sic enim in libro Sacramentorum S. Gregorii nuncupatur oratio, quæ nunc dicitur Postcommunio, quia nimirum ea recitata pro gratiarum actione sacrificium completur. Optimè Augustinus differens de sacramentorum celebratione epist. 59. ad Paulinum, *Participato*, inquit, *tanto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit*. Porro istæ orationes pro communicantibus institutæ sunt, quando omnes vel plerique, qui aderant sacrificio, communicabant: nam & ipsum communionis vocabulum improprie hic usurparetur, nisi plures de eodem sacrificio participarent. Quamvis autem mos ille defuerit, nihil tamen in orationibus immutatum est; sed idèò retentæ sunt, ut sciamus, quid olim factum sit, & ex ipso precationum tenore ad pristinum fervorem excitemur. Accedit & alia ratio, quam tangit Walfridus Strabo cap. 22. quia licet totius Missæ decursu pro his maxime & quasi nominatim oretur, qui ibi offerunt atque communicant; ceteri tamen offerentium atque communicantium persistentes, ejusdem oblationis & communionis participes sunt, tanquam ejusdem actionis cooperatores. Hinc infert Radulfus Tungrensis *propof.* 23. ante has orationes communicare eos debere, qui earumdem orationum benedictione fovendi desiderant: neque, ut fieri solet cum notabili sacrorum rituum transgressione, usque ad finem Missæ differenda communicatio. Est & alia oratio, quæ dicitur super populum, quam Amalarius *lib. 3. cap. 37.* ultimam benedictionem vocat, & potissimum in Quadragesima frequentatur, Diacono præcipientente *Humiliate capita vestra Deo*. Cur verò hæc addi soleat, diebus præsertim solemnibus jejunii, sic edisserit Micrologus cap. 51. „Orationem super populum in Quadragesima idèò frequentamus, quia oratio post communionem pro solis communicantibus solet orare. Populus autem etsi quotidie in Quadragesima conveniat, non tamen quotidie, ut deberet, communicat. Ne ergò populus ita oratione ut communionem careret, adjecta est oratio super populum, in qua non de communicatione, sed pro populi protectione specialiter oratur. In Dominicis tamen diebus non dicitur, quia genustiflexio vitatur, quæ huic orationi à populo antiquitus pertolvebatur. Vel potius idèò, quia omnes juxta attestationem S. Ambrosii in Dominicis diebus communicare deberent; quibus & oratio post communionem pro benedictione sufficere posset. Aliam rationem affert Honorius

rius in Gemma animæ cap. 67. dicens: „Statutum est, ut panis post Missam benediceretur, & populo pro benedictione communionis partiretur: sed quia hoc in Quadragesima fieri non licuit propter jejunium, orationem super populum dici Ecclesia instituit, ut per hanc particeps communionis sit. De hoc enim fideles semper solliciti fuerunt, ut secum invicem unionem & communicationem servarent, vel Eucharistiæ participatione; vel Eulogiæ seu antiquiori, quod loco sacri doni dabatur, perceptione; vel saltem mutuo orationum consortio. In libro sacramentorum S. Gregorii, & in nonnullis Missalibus M. SS. sunt in plerisque Missis etiam extra Quadragesimam hujusmodi orationes super populum, quas ex veteri Anglicano Missali suæ Bibliothecæ Ecclesiasticæ To. 3. p. 2. inferuit Cornelius Schultingus. Exceptâ autem hac oratione super populum, tot sunt numero Collectæ ad complendum, quot initio dicta sunt: quibus recitatis salutat populum Sacerdos consueta formula *Dominus vobiscum*.

III. Tum Diaconus dimittit populum dicens, *Ite Missa est*: idem enim est Missa ac missio sive dimissio, ut initio Libri I. explicavimus. Græci quoque in fine Liturgiæ *Apolysin* canunt, id est dimissionem. Nam peractâ communionis sacerdos dicit secretò orationem pro gratiarum actione; postea Diaconus hortatur populum ad gratias agendas, eumque dimittit his verbis: *In pace procedamus*. Respondet chorus, *In nomine Domini*. Deinde Sacerdos benedicit populum, & distributis Eulogiis facit *apolytin*, cuius varias formulas pro varietate festivitatum exhibet Euchologium pag. 922. Communis hæc est, *Gloria tibi Christe Deus noster, spes nostra, gloria tibi*. Apud Clementem lib. 8. Constituitur dimissio populi his verbis fit, *Ite in pace*. Ordo Romanus antiquissimus debere ait unum ex Diaconis, cui præceperit Archidiaconus, finitâ oratione ad complendum dicere ad populum, *Ite Missa est*. Etiam Ethnici sacrificiis peractis licentiam abeundi à sacerdotibus accipiebant, qui certâ formulâ licere cunctis discedere altâ voce indicabant. Apuleius lib. 11. *fabulæ Milesiæ* sacris peractis, unum inquit de sublimi suggestu solemnî ritu clamasse, *Populis missio*: quæ vox abire omnibus fas esse significabat. Putabant siquidem viri sapientes indecens esse, ut, qui simul convenerant, nullâ habitâ licentiâ discederent. In funere Romanorum combusto cadavere, collectisque in urna cineribus, Præfica novissimum

verbum altâ voce pronuntiabat, *Ilicet*, quod est, *Ire licet*: quo audito, qui funus comitati fuerant, domum redibant. Virgilius, *Lustravitque viros, dixitque novissima verba*, id est, *Ilicet*, ut Servius exponit. Brissonijs lib. 2. de *formulis*, dimissum senatum scribit his verbis, *Nil vos moramur Patres Conscripti*. Concionis verò dimittendæ hæc erat formula, *Si vobis videtur, discedite Quirites*. Christianis autem sæpè præcipiunt canones, ne conventum deserant, nondum expletis Missarum solemnibus, ut alibi notavimus; & ideò tempus quo abire liceret, Diaconi voce indicendum fuit. Chrysostomus homilia de Ecclesia non contemnenda, *Ingressus es in Ecclesiam ô homo: ne exeat nisi dimittarî*. Cur verò certis diebus omisâ dimissione per verba, *Ite Missa est*, dicat Diaconus, *Benedicamus Domino*, hanc rationem affert Micrologus capite 46. „Congruè in festivis diebus, *Ite Missa est* dicitur, quia tunc generalis conventus celebrari solet, qui per hujusmodi denunciationem licentiam discedendi accipere solet. Ad quotidiana autem Missarum solemnibus non generaliter ab omnibus, sed à Religiosis convenitur, qui plus spiritualibus negotiis, quàm sæcularibus invigilant, qui & reliqua dum licet officia frequentant: Ergo convenienter illis post Missam, non ut statim discedant, sed ut Dominum benedicant, denuntiatur. Huic assertioni & ecclesiastica consuetudo videtur adstripleri: quia cum *Ite missa est* dicimus, ad populum vertimur, quem discedere jubemus: cum autem *Benedicamus Domino* dicimus, non ad populum, sed ad altare, id est ad Dominum vertimur, nosque ipsos non discedendum, sed ad benedicendum Domino adhortamur. Sciendum tamen, quod *Ite Missa est*, infra Adventum Domini & Septuagesimam non recitetur; non quasi eo tempore nullus fiat conventus, qui sit dimittendus, sed potius pro tristitia temporis insinuanda. Hæc Micrologus non satis appositè, illi enim probandum erat, quod olim quotidianis Missarum solemnibus populus non interesset. Crederem potius tunc omisam dimissionem, cum fideles Missâ peractâ non statim abibant, sed remanebant in Ecclesia, donec recitatis canonicis precibus, & statione solutâ abire fas erat: deinde extensum hunc morem ad Missas minus solemnes & quotidianas. Dimisso populo inclinatus sacerdos in medio altaris recitat orationem incipientem, *Placeat tibi S. Trinitas*, quam in omnibus

bus ferè Missalibus antiquis reperi, etiam in scriptis ante annum millesimum. Extat item in Missa Illyrici, & in aliis apud Menardum. In Liturgia Chrysoctomi orat similiter sacerdos pro omnibus pro quibus obtulit sacrificium. In Missa Maronitarum sic orat Sacerdos priusquam discedat ab altari: „ Mane in pace altare sanctum, ad te revertar in pace. Oblatio quam accepi à te, sit mihi in propitiationem debitorum & in remissionem peccatorum, ut adstem ante thronum Christi sine damnatione & confusione. Nescio utrum revertar offerre super te aliam oblationem, vel non.

IV. Sequitur recentiori ritu benedictio, quam olim ante communionem Episcopus largiri solebat, ut suo loco ostendimus; illi enim potissimum convenit populum benedicere, qui peculiari quadam ratione Christum summum sacerdotem & Episcopum animarum nostrarum representat. Cum autem in usu erant Pontificales benedictiones, nulla in fine Missæ præscripta erat: & in Missali Vaticano M. S. num. 4743. in quo ritus Episcopalis benedictionis fusiùs explicatur, hoc peculiariter notatur, quod, quando hæc solemnitas benedictio datur ante communionem, non est necesse in fine Missæ iterum benedicere. Atqui hinc ut puto factum est, quod tam in Ordine Romano, quam in antiquis sacramentorum libris nulla fit mentio benedictionis in fine Missæ. Quod verò asserunt recentiores ex Amalario lib. 3. cap. 36. & ex Rabano Mauro lib. 1. cap. 33. datam olim hanc benedictionem antequam diaconus diceret, *Itæ Missa est*; error est à nobis alibi indicatus & explosus, ex eo proveniens, quod lecto locis citatis nomine benedictionis, illud protinus mente conceperunt, quod nunc ea voce intelligitur, nescientes vel non advertentes olim Collectis sive orationibus tributum hoc nomen. Cum igitur Amalarius & alii ejusdem ævi dicunt consummato sacrificio populum à sacerdote benedici, de postrema oratione loquuntur, quæ Post-communio vocatur; idque ex verbis Rabani manifestum est. *Post communionem*, inquit, *& post ejusdem nominis canticum*, post antiphonam scilicet quæ communio nuncupatur, *data benedictione à sacerdote ad plebem Diaconus prædicat Missæ officium esse peractum dans licentiam abeundi*. Clarius Walfridus in fine cap. 22. *Statutum est Aurelianensi Concilio, ut populus ante benedictionem sacerdotis non egrejatur de Missa. Quæ benedictio insl-*

ligitur illa ultima sacerdotis oratio. Illa scilicet quæ ad complendum dicitur, de qua paulò ante loquutus est. Et ad hanc proculdubio respexit decretum Aureliano Capitulari Caroli Magni insertum lib. 1. cap. 71. *Ut fideles, quando veniunt ad Missarum solemnitas, non exeant ante completionem benedictionis sacerdotalis.* Ritu veteri Cisterciensi, qui paucis ab hinc annis mutatus est, nulla extat in fine Missæ benedictio, sed sacerdos dicta oratione *Placeat tibi S. Trinitas*, osculatur altare dicens, *Meritis & precibus istorum & omnium Sanctorum suorum miseretur nostri omnipotens Dominus. Amen.* Sicque signans se & inclinans recedit. Eodem ritu utuntur Carthusiani, cujus rationem ex Joanne de Indagine hanc assignat Joannes Bechoffen in expositione Missæ edita Basileæ anno 1519. quia, qui populum non habent, non obligantur ad hujusmodi benedictionem dandam: Carthusiani autem non habent populum. Auctor libri de Ecclesiasticis observationibus sub nomine Micrologi, qui vivebat propè annum 1090. multa congerit cap. 21. de benedictione post Missam tum ex canonibus à nobis alibi perpenfis, tum ex Epistola ad Rusticum Narbonensem perperam S. Hieronymo attributa; sed his omiffis hoc solum observo; usum benedictionis in fine Missæ jam eo tempore in aliquibus Ecclesiis introductum fuisse; sic enim capitulum concludit: „ Soli communicantes consecrationi sacramentorum anti- „ quitus intererant, quibus oratio post commu- „ nionem, quæ pro solis communicantibus in- „ stituta est, pro benedictione potuit satisfacere. „ Apud Modernos autem, cum jam populus „ communicaret, nec tamen à divinis mysteriis „ se subtraheret; necessariò permissum est, ut „ à Presbytero benediceretur, ne tam benedi- „ ctione quam communionem privatus discedere „ videretur. Sive autem ea occasione, sive alia, „ hoc Presbyteris permitteretur ab Episcopis, „ adedò tamen in usum jam usquequaque venit, „ ut nequaquam absque gravi scandalo à Pres- „ byteris in populo prætermitti possit, nisi for- „ tè Apostolica sedes generaliter & synodaliter „ prohibere voluerit. Mozarabes præter benedi- „ ctionem, quæ datur ante communionem, „ aliam dant in fine Missæ his verbis, *In unitate „ Sancti Spiritus benedicat vos Pater & Filius.* Græci sæpè benedicunt, aliquando cum dice- „ reo vel tricereo, cereo scilicet duplici vel tri- „ plici, aliquando sola manu signum crucis ef- „ formantes. In fine autem Liturgiæ sacerdos depo-

depositis sacris vestibus rursus benedicit populum dicens: „Custodiat Dominus Deus omnes vos sua gratia & humanitate perpetuo, nunc & semper & in saecula saeculorum. Amen. Et populus respondet: „Benedicentem & sanctificantem nos Domine conserva in multos annos. Et in pace cum Deo discedunt. In Ordine Romano alia quaedam benedictio commemoratur, quam dat Pontifex postquam peractis omnibus ad Missam pertinentibus recessit ab altari. Eo enim descendente in Presbyterium Episcopi primum dicunt, *Sube Domine benedicere*, & ille respondet, *Benedicat nos Dominus*. Haec autem benedictio nihil aliud est quam saluatio Pontificis & licentia abeundi. Maronitarum benedictio in fine Missae haec est. „Benedictio Domini nostri Jesu Christi veniat de caelo & requiescat super me & super vos, ac ignoscat debitis vestris, & dimittat defectus vestros, & requiescere faciat animas defunctorum vestrorum, & scribat nomina vestra in libro regni caelestis, ac nos & vos eripiat Deus à damnatione & confusione in die iudicii iusti & recti. Pater & Fili & Spiritus sancte, tibi gloria in saecula saeculorum. Amen. In veteri Testamento *Numer.* 6. Deus ipse formulam docuit, qua sacerdotes filiis Israël benedicerent. *Benedicat tibi Dominus & custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam tibi & misereatur tui. Convertat Dominus vultum suum ad te, & des tibi pacem.* Ex hac autem desumptam formulam Episcopalis benedictionis jam supra dictum est. *Benedictio*, ait Tertullianus lib. de testim. animae cap. 2. inter nos summum est disciplinae & conversationis sacramentum. *Benedicat te Deus, tam facile pronuntias, quam Christiano necesse est.* De ritu vero suscipiendae benedictionis, an & à quibus flexis genibus sive stando suscipi debeat, extat dissertatio Isaaci Haberi adversus Franciscum Menardum I. C. ad partem XI. *Liturgiae Patriarchalis observ.* 6. in qua & in tribus antecedentibus diffusè agit de benedictione. In Missis pro defunctis omittitur benedictio, quia pertinet ad solemnitatem, qua carent officia defunctorum. In quodam tamen Missali M. S. hanc assignatam legi, *Deus qui est vita vivorum & resurrectio mortuorum, benedicat vos in saecula saeculorum.* Carmelitae post benedictionem ante medium altaris genuflexi dicunt antiphonam *Salve Regina*, cum versu & oratione: tempore autem Paschali dicunt stantes *Regina Caeli*.

V. Denique sacerdos postquam à Deo benedictionem populo precatus est, legit initium

Evangelii secundum Joannem, in quo fidei orthodoxae quaedam veluti anacephalæosis continetur. Praeclarum de eo testimonium cujusdam Platonici refert Augustinus lib. 10. de Civit. Dei cap. 29. dicens: „Initium sancti Evangelii, cui nomen est secundum Joannem, quidam Platonius sicut à sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiae praesedit Episcopus, solebamus audire, aureis literis conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Hoc in novissima Missalis recognitione Pius V. legi praecipit, cum antea sine certa lege ex sola consuetudine à quibusdam dici, ab aliis omitti prae cuiusque arbitrio soleret, ut Paris Crassus testatur in Ceremoniali summi Pontificis inedito cap. 65. Qua de causa in quibusdam Missalibus tam editis quam M. SS. tam Romanis quam aliarum Ecclesiarum, nihil de eo decernitur, sed dicta oratione *Placeat tibi sancta Trinitas, Osculetur, inquit, altare, & recedat dicens Canticum trium Puerorum.* Ita Missale Romanum à Paulo III. recognitum & Lugduni editum an. 1550. Silent etiam de illo vetus M. S. Bibliothecae Barberinae num. 1858. & aliud recentiori manu descriptum, quod ostendit mihi vir natalibus & eruditione conspicuus Camillus de Maximis inter R. E. Cardinales à Clemente X. nuper adscriptus. Zacharias Andrianus Brixienensis in expositione Missae quam edidit an. 1573. cum omnes ejus partes minutissimè explicet, nihil prorsus dicit de Evangelio in fine, sed data benedictione recitandum esse ait canticum *Benedicite.* Missale M. S. nu. 501. Bibliothecae Palatinae Vaticanae, & aliud Vaticanum n. 3807. hoc ipsum Evangelium dici statuunt dum exiit sacerdos, vel post vestium depositionem. Sarsburienste editum; Post orationem *Placeat*, signat se, inquit, & recedit, & in redeundo dicit Evangelium *In principio.* Ordo Missae editus Romae, anno 1502. à Joanne Burchardo Praefecto ceremoniarum summi Pontificis, & Missale pro regno Norvergiae impressum Hafniae an. 1519. Augustanum item an. 1510. & alia quaedam typis excusa ante Pium V. ipsum legi constituunt priusquam sacerdos ab altari recedat. Testes sunt ejusdem consuetudinis Stephanus Brulefer Armoricus ordinis Minorum, qui vivebat anno 1480. in declaratione mysteriorum Missae, & Joannes Bechhoffen supra citatus. Suspicio autem hanc consuetudinem à Pio V. lege firmatam ex eo traxisse originem, quod olim Fideles hoc initium

H h h h

Evan-

Evangelii collo appensum tamquam amuletum gestare solebant, ut refert Maldonatus *initio comment. in Joannem num. 15.* cumque difficile foret, ut ipsum singuli sibi in membranis exarari facerent, aut exaratum sollicitè custodirent; cumque hoc in superstitionem aliquando degenerasset, saltem curarunt ut ipsum post Missarum solemniam audirent: Concilium Salegustadiense anno 1022. can. 10. ne ulterius fieret hoc edicto sancivit: „ Quidam etiam laicorum, & maxime matronæ, habent in consuetudine, ut per singulos dies audiant Evangelium; In principio erat Verbum, „ & Missas peculiâres, hoc est de sancta Trinitate, aut de S. Michaële, & ideo sanctum est, ut hoc ulterius non fiat, nisi suo tempore, & nisi aliquis fidelium audire velit pro reverentia S. Trinitatis, non pro aliqua divinatione.

VI. Lecto demum Evangelio sacerdos ab altari recedens & sacris vestibus se exuens, hymnum recitat trium puerorum ex veteri consuetudine; cujus meminit Micrologus *cap. 22.* Missæ Codicis Tiliæ apud Menardum: *Expletis omnibus*, inquit, *Episcopus rediens ad sacrarium cum Diaconibus & cæteris canet hymnum trium Puerorum.* Idem ferè ait Missæ Illyrici. Quod verò Micrologus & post eum recentiores à Concilio IV. Toletano decretum fuisse asserunt, ut hoc canticum à sacerdote post Missam diceretur, id omnino falsum est, errorique causam præbuit, ritus Ecclesiastici, qui tunc in Hispania vigeat, ignorantia. In eo siquidem Concilio multa sancita sunt, quæ ad ritum Mozarabicum pertinebant: atque inter cætera decretum est, ne hymnus trium puerorum ommitteretur. Hunc autem non quotidie dicunt Mozarabes, sed diebus tantùm Dominicis & in solemnitatibus Martyrum: nec in fine Missæ, sed in principio ante Epistolam, iisdem ferè verbis quibus canitur ritu Romano sabbatis quatuor tempo-

rum, ut ex eorum Missali evidens est: atque ideo Concilii decretum nullo modo spectat ad canticum, quod post Missam à nobis recitatur. Clarissimè hoc patet ex ipsius decreti tenore can. 13. qui in nova editione est 14. *Hymnum trium puerorum, in quo universa cæli terræque creatura Dominum collaudat, & quem Ecclesia Catholica per totum orbem diffusa celebrat, quidam sacerdotes in Missa Dominicorum dierum, & in solemnitatibus Martyrum canere negligunt: proinde hoc sacrum Concilium instituit, ut per omnes Ecclesias Hispaniæ vel Galliæ in omnium Missarum solemnitate idem in pulpito decantetur, communionem amissuri qui & antiquam hujus hymni consuetudinem, nostramque definitionem exceperint.* Quædam Ecclesiæ pro canticò *Benedicite* recitant hymnum *Te Deum laudamus.*

Et hic finis est divini ac tremendi sacrificii, hæc meta suscepti operis, cui multo tempore infudavi, dubio sanè, ac minus felici eventu. Sæpe enim volenti & conanti vel ingenii vires, vel rerum antiquarum notitia, vel alia subsidia defuerunt: nec fieri potuit, quin per loca salebrosa in tenebris ambulans interdum offenderim. Sed & aliquando, quod ultrò confiteor, labore & aegritudine fesso ac defatigato somnus obrepit. Viam nihilominus stravi, & facem prætuliperitioribus; atque minus occupatis ut penetratilibus augustissimi mysterii intimiùs se inferant, abdita veteris Ecclesiæ monumenta diligentius perquirant & subtilius excutiant: cumque aliquid incautiùs & negligentius à me scriptum offenderint, ignoscant primùm, meosque conatus ac vigilias non despiciant; deinde amica manu corrigant & emendent, & quæ omisi suppleant. Si quid verò boni repererint, Deo adscribant, non mihi; ipsique mecum gratias agant bonorum omnium largitori, cui est laus, honor, & gloria per infinita sæcula Amen.

FINIS LIBRI SECUNDI.

APPEN-